

HALUAN KASVAA AIKUISEKSI

TOINEN MAAILMANSOTA LASTEN- JA NUORTENKIRJALLISUUDESSA
-KIRJANÄYTTELY

NÄYTTELYLUETTELO

www.lastenkirjainstituutti.fi

HALUAN KASVAA AIKUISEKSI

Toinen maailmansota lasten- ja nuortenkirjallisuudessa

”Mutta tosi asiassa suurin osa, ylivoimaisesti suurin osa minusta halusi villisti elää ja kasvaa aikuiseksi, kokea kaiken mitä ihminen voi, saada joskus omia lapsia ja sellaista. En minä sittenkään halunnut kuolla nuorena enkä halunnut, että Tommikaan kuolisi.” (Latvus 1984, 41).

Toisen maailmansodan päättymisestä on tänä vuonna 2015 tullut kuluneeksi 70 vuotta. Lastenkirjainstituutin **Haluan kasvaa aikuiseksi: toinen maailmansota lasten- ja nuortenkirjallisuudessa** -kirjanäyttelyyn on koottu aiheeseen liittyvää kotimaista ja käännettyä lasten- ja nuortenkirjallisuutta Lastenkirjainstituutin kirjaston kokoelmista. Alkuperäisessä näyttelyssä oli mukana noin 200 teosta, joista on valikoitu kiertonäyttelyyn 60 kirjaa.

Lasten ja nuorten sota on näyttänyt eri vuosikymmeninä erilaiselta. Tässä näyttelyssä aineistoa on ryhmitelty esiin nousseiden teemojen kautta.

Sotavuosien kotimaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa korostui sotapropaganda: isänmaallisuus, yhteishenki ja sankaruus. Myöhempien vuosikymmenien sota-aiheisessa kirjallisuudessa saivat sotaa ihannoivat asenteet antaa tilaa realistisille ja pasifistisille näkökulmille. Lapsille ja nuorille on kirjoitettu sodan pakolaisista, kodin tai koko kotimaan menetyksestä ja uuden etsimisestä. Sodan jaloissa olevat lapset ja nuoret kokevat kirjoissa ilmahälytykset ja pommitukset, raunioituneet kodit ja nälän, piiritykset ja piilottelut, pakomatkat ja myös vastarintaan nousemisen. Rankimmat kuvaukset koskevat Hiroshimaa ja juutalaisten kohtaloita.

Osa tässä esitellyistä lasten- ja nuortenkirjoista vain sivuaa aihepiiriä; sota on taustalla ja lapset ja nuoret jatkavat elämäänsä kotirintamalla. Erityisesti 1960-luvulla, mutta myös myöhemmin vuosikymmeninä on ilmestynyt runsaasti esim. poikien kotirintama-aiheista seikkailukirjallisuutta. Sota on välittynyt myös lukuisiin muistelmiin ja päiväkirjoihin, joista on näyttelyssä mukana Lastenkirjainstituutin kokoelmista löytyviä teoksia. Sodan ja rauhan teemoja on käsitelty myös sadun ja fantasian keinoin. Näyttelyyn on nostettu näistä erilaisia esimerkkejä.

Aineistoa on ryhmitelty osittain sekä kronologisesti että teemallisesti. Monet teokset voisivat kuulua useampaan ryhmään. Ryhmittelyjen yhteydessä olevissa lyhyissä seliteteksteissä viitataan tällöin muihin osioihin.

Näyttelyn ovat koonneet Virpi Kurhela, Paula Halkola, Mira Heiskanen, Tuike Innola ja Päivi Nordling. Näyttelyluettelon on laatinut Virpi Kurhela. Kiitokset Jalmari Finnen Säätiölle työn mahdollistamisesta!

Verkkonäyttely osoitteessa <http://lkinstituutti.wix.com/sotalapsensilmin>

Tampereella 21.10.2015

Lastenkirjainstituutti
Puutarhakatu 11 A, 33210 TAMPERE
(03) 3141 8400
info@lastenkirjainstituutti.fi
www.lastenkirjainstituutti.fi

Sisällys

1. MUKANA SOTAPONNISTELUISSA: lasten- ja nuortenkirjoja 1940-luvulta.....	3
1.1 Sankaripojat: poikien kotimaisia sotaseikkailukirjoja	3
1.2 Sota kotimaisissa kuvakirjoissa	5
1.3 Pikkulottia, talkootyötä ja romantiikkaa	6
1.4 Näkökulmia rajan takaa: venäläistä nuortenkirjallisuutta	7
2. MISSÄ ON KOTINI? Sodan riepottelemat lapset ja nuoret.....	8
2.1 Kahden kodin välissä: sotalapsena Ruotsissa	8
2.2 Lasten menettämä Karjala: kotimaista kirjallisuutta 1940–2010-luvuilta	9
2.3 Koteja sota-orvoille: kotimaista ja käännettyä kirjallisuutta 1940–1950-luvuilta.....	10
2.4 Sotaa paossa, turvapaikkaa etsimässä: kotimaista ja käännettyä kirjallisuutta	11
3. SODAN ARKEA.....	13
3.1 Poikamaisia seikkailuja, kotirintamaa ja tummia sävyjä: kotimaista kirjallisuutta 1960-luvulta	13
3.2 Sodasta on leikki kaukana.....	14
3.3 Kotirintaman kuvauksia: kotimaista kirjallisuutta 1970–1990-luvuilta	15
3.4 Pienen lapsen näkökulma sotaan: kotimaista ja käännettyä kirjallisuutta eri vuosikymmeniltä	16
3.5 Nuoruutta sodan varjossa.....	17
4. OLEN VIIDENTOISTA ENKÄ TAHDO KUOLLA: sodan jaloissa	19
4.1 Lapset mukana vastarintaliikkeissä: käännettyä kirjallisuutta 1970–1990-luvuilta.....	19
4.2 Sodan murskaama lapsuus ja nuoruus: rankkoja tarinoita 1950–2010-luvuilta	20
4.3 Juutalaislasten ja -nuorten kohtaloita: tarinoita ja tosikertomuksia	22
5. TOTTA JA TARUA: muistelmia ja entisajan lapsuutta	23
5.1 Suomen historiasta tarinaa ja tietoa	23
5.2 Sota-ajan muistelmia: kotimaista kirjallisuutta	23
6. PUHUTAANKO NYT SODASTA? Allegorioita, kuvakirjoja, satua ja fantasiaa	24
6.1 Allegorioita.....	24
6.2 Kuvakirjoja ja satuja sodasta ja rauhasta: käännettyä kirjallisuutta	25
6.3 Fantasiaa ja vaihtoehtohistoriaa.....	26
LÄHTEET	27

1. MUKANA SOTAPONNISTELUISSA: lasten- ja nuortenkirjoja 1940-luvulta

Sota-aikana (1939-1944) ilmestynyt lasten- ja nuortenkirjallisuus oli ajan henkeen sopivaa. Pojille ja tytöille välitettiin myös kirjallisuuden kautta sopivia tapoja osoittaa sankarillisuutta, urheutta ja uhrivalmiutta isänmaan puolustamisessa. Tuon ajan lasten ja nuortenkirjallisuudella oli opettavainen ja moraalisesti kasvattava tehtävä ja sota-aikana kirjallisuudessa korostui propaganda. Sota-aika synnytti monia tilapäiskirjailijoita, jotka unohtuivat heti sodan jälkeen.

Tässä osiossa tutustutaan 1940-luvulla ilmestyneisiin kotimaisiin tyttö- ja poikakirjoihin sekä kuvakirjoihin.

1.1 Sankaripojat: poikien kotimaisia sotaseikkailukirjoja

Sota esitettiin poikakirjallisuudessa suurena seikkailuna, jossa pojat saattoivat aikuisten sotilaiden tavoin osoittaa sankarillisuutta ja urheutta. Sota merkitsi myös tervetullutta lomaa koulusta. Vapaaehtoisina rintamalle pyrkivät, alaikäiset pojat pääsivät kertomuksissa suorittamaan vaativia tehtäviä ja suoriutuivat niistä sankareina. Poikien seikkailukirjasto -sarjassa ilmestyikin useita sotakirjoja, mutta nykyaikaisen sodan todellisuuden kanssa ei niiden kuvauksilla ollut paljon tekemistä. Teosten maailmankuva oli usein mustavalkoinen ja suhtautuminen viholliseen eli venäläiseen oli yleensä rasistista. Joissakin teoksissa saatettiin vihollinen sota-aikanakin kuvata ihmisenä.

ERÄVAARA, Aarne

Armeijan nuorin vänrikki. Seikkailukertomus sodasta. Otava 1941. (Poikien seikkailukirjasto; 94). Kannen kuva signeerauksen perusteella Martti Santala. Lisäpainokset: 2. p. 1942.

14-vuotias orpo evakkopoika Lassi on jäänyt muiden evakuoitujen matkasta ja törmää suomalaisen komppaniaan. Lassi haluaa päästä sotaan mukaan ja osoittaututtuaan neuvokkaaksi ja pelkäämättömäksi pääseeekin reserviluutnantti Liljan lähetiksi. Lassi mm. paljastaa vakoilijoiden salaisen radioaseman, tekee omatoimisen tiedusteluretken vihollisen alueelle ja joutuu vangiksi. Pakoon päästyään Lassi paljastaa venäläisten suunnitelmat ja pelastaa haavoittuneen Liljan. Lopuksi Lassi saa ylennyksen huoltovänrikiksi.

HAAHELA, Sampo

Pellervon suuri tehtävä. Kertomus Suomen sodasta 1939-1940. Kuvittanut V. Hervö. Gummerus 1940. (Poikain jännityskirjasto; n:o 20). Lisäpainokset: 2. p. 1941.

15-v. Peli eli Pellervo Hartikka pyrkii rintamalle isänsä jäljissä, äidin vastusteluista huolimatta. Pellervo pääseeikin komppanianpäällikkönä toimivan isänsä lähetiksi samaan korsuun ja kokee miesten toveruuden, tekee urhoollisen matkan lähettinä ja haavoittuu Vaajasaaren taistelussa. Pellervo huomaa myös, ettei sota ole pelkästään urotekoja ja taisteluja. Matkustaessaan haavoittuneena toipumislomalle Pellervo saa sairastuneena vierailvalta sotamarsalkka Mannerheimin toisen luokan vapaudenmitalin.

KIVIRANTA, Eero

Kuukausi vihollisleirissä. Viiden nuorukaisen seikkailuja. Karisto 1942. Kannen kuva signeerauksen perusteella Onni Oja.

Kannakselainen viiden pojan joukko, iältään 12-17 -vuotiaita, jää (osin seikkailunhalusta) kotikylään muiden lähtiessä talvisodan syttyessä evakkoon. Pojat huolehtivat kotikylään jätetyistä eläimistä, majoittuvat kauppaan ja syövät kaupan varastosta ruokaa ja karamelleja. Venäläisten tullessa pojat joutuvat näiden vangeiksi, asuvat huoltoleirissä ja mm. hoitavat hevosia. Vanhin pojista, Rietu, osaa venäjää ja hauskuuttaa sotilaita, jopa kokkaa heille, mutta salaa myös sabotoi sotilaslentokoneita. Pojat pakenevat leiriltä tärkeä kartta mukanaan.

NUORVALA, Kaarlo

Taistelulähettilä. Seikkailukertomus. Kuv. Numminen. Otava 1941. (Poikien seikkailukirjasto; 98). Lisäpainokset: 2-3. p. 1942.

Jatkosodan sytyttyä 16-vuotias upseerinpoika Matti haluaa päästä rintamalle. Matti toimii rintamalla mm. ratsulähettinä ja suorittaa monia urotekoja taisteluissa. Kun joukot etenevät yhä syvemmälle Itä-Karjalaan, pohtivat sotilaat myös sodan oikeutusta. Matti kohtaa sotavankeja ja keskustelee mm. kommunisti Löppösen kanssa, osallistuu kenttähautajaisiin ja saa itsekin sotavangin. Haavoituttuaan taistelussa Matti joutuu sotasairaalaan.

UPARI, Heikki

Kotirintaman poikia. Satakunnan kirjateollisuus 1943. (Seikkailukirjasto; 14). Lisäpainokset: 2. p. 1944.

Sota syttyy syksyllä 1939 ja koulunkäynti keskeytyy, poikien koulutalo otetaan reserviharjoitusten käyttöön. Neljännellä luokalla olevat Ville, Pekka ja Kalevi pyrkivät väestönsuojelulohkon läheteiksi, jäljittävät vakoojien radiolähetysten, auttavat ilmavalvontaa ja vangitsevat hiihtomatikallaan desantteja.

1.2 Sota kotimaisissa kuvakirjoissa

Sota-ajan vähälukuinen pienten lasten kuvakirjallisuus hyödynsi sotateemoja ja stereotyyppistä viholliskuvaa. Monet kuvakirjailijat olivat tunnettuja nimiä, jotka asettuivat kaupallisen sotapropagandan palvelukseen. Lasten turvallisuudentunnetta sotaoloissa vahvistettiin vetämällä mustavalkoinen rajaviiva hyvän ja pahan välille näin samalla rajaamalla paha ulos ympäröivästä yhteiskunnasta.

JUHANI [= K. J. Seppälä]

Meidän sakki talvisotaharjoituksissa. Säilä 1942. Kuvittanut signeerauksen mukaan Helga Sjöstedt.

Meidän sakki kulkee allapäin ja muistelee kesän leikkejä. Isoveli keksii pyytää Pekan johtamaan lumisotaa. Pojat hankkivat sukset, kelkat ja lumipuvut, rakentavat lumilinnat ja taistelevat lumisodan. Sakit ovat tasavertaiset ja "sota" päättyy sopurauhaan. Tytöt ryhtyvät lotiksi ja lastaavat vesikelkkaan mehua ja keksejä. - Julkaistu ruotsiksi nimellä *Vårt gäng på vintermanöver* (Säilä 1942).

Samalta tekijältä myös kuvakirjat *Meidän sakki reservissä* (Säilä 1941), *Meidän sakki talvisotaharjoituksissa* (Säilä 1942), *Meidän sakki Karjalaa valloittamassa* (Mainos ja kustannus 1942, K. J. Seppälä 1943) sekä *Meidän sakkimme: värityskirja. 1. Jalkaväki.* (K. J. Seppälä 1943). - Säilä oli armeijan alipäällystön 1930-luvun lopulla perustama kustantamo.

OLLI-setä [= Oiva Paloheimo]

Meidän sakin sankarit Karjalassa. Toimittanut Olli-setä, kuvat Akseli Einola. Säilä 1943. Kuvittajatieto kannen signeerauksen AE mukaan.

Runomuotoinen kuvakirja pikkupoikien leikistä, Karjalan takaisin valtauksista. Pojat järjestyvät jonoon ja lähtevät lottien kanssa ajamaan venäläisiä (ryssiä) Karjalasta pakoan. Meidän sakki valtaa Enson, Sortavalan, Viipurin, Käkisalmen ja Terijoen motteja tehden ja päättävät taistelun uljaaseen voittoon.

TILGMANN, Arnold

Pieni sotilas. Kuvataide 1940. Kuvittajatieto otettu signeerauksesta A.T.

Pikkupoikien Pikkumaa joutuu uhatuksi, ja silloin on jokaisen kunnon pojan riennettävä suojelemaan isänmaataan. Niin tekee myös Olli, ja Ritva seuraa ihastuneena vierestä - samoin koira Bonzo. Sotaan lähdetään, vihollinen torjutaan ja rauha palaa. Olli palaa Ritvan luo, he menevät naimisiin ja vihdoon Olli paikkauttaa myös sodassa saamansa vamman.

Urhea tipu sotilas. Piirtänyt Arnold Tilgmann, säkeet R. W. Palmroth. Paletti 1943.

Värikäs runomuotoinen kuvakirja kertoo rohkeasta Tipu kananpojasta, joka käy pelotta sotaa vihollisia vastaan: punakypäräistä varista, sitkeää haukea ja korskeaa kissaa. Sota voitetaan, sankari palaa kotiin morsiamen luo ja saa rintaansa mitalin. - Julkaistu samana vuonna ruotsiksi nimellä *Den tappre soldat Tipp*.

VALMRE, Elmar

Heikki, pieni kenraali. Kuvat H. Valtman, suomeksi mukaillut Martti Haavio. WSOY 1939. (Kultainen koti, 7). Kuva: 12. p. 1957. Lisäpainokset mm. 13.p. 1966.

Pojat käyvät sotaan laulaen ja marssien - vihollinen on milloin jänis, milloin lehmä, milloin orava. Kun orava kokoaa pommejansa (käpyjä), pojat tuntevat tarvitsevansa apujoukkoja. Silloin onneksi saapuu Halli-koira, joka nuolee haavat. - Julkaistu ruotsiksi nimellä *Pelle - liten general* (1951) sarjassa Gyllene hemmet.

1.3 Pikkulottia, talkootyötä ja romantiikkaa

Sota-aikana ilmestyi paljon viihteellistä ja romanttista kirjallisuutta ponnistelujen, puutteen ja kurjuuden vastapainoksi. Tyttöjen haaveena sodan aikana oli päästä pikkulotaksi. Lottakirjojen lisäksi sota näkyi tyttökirjallisuudessa erityisesti työtyttö- ja talkookertomuksina, sekä koululuokkien evakkokuvauksina. Kaupunkilaisnuoret oppivat kepeissä työtyttö- ja talkookirjoissa maalaistalon elämää ja kunnan töitä, saattoivatpa kokea lisäksi hieman romantiikkaa. Urhea lotta löysi usein sankarinsa sotasairaalaan. Yhteiset ponnistelut olivat tarpeen sodan voittamiseksi. Isänmaallisuus näyttäytyi tyttökirjoissa haaveellisena ja korkealentoisena pohdiskeluna.

BERGHOTH, Kersti

Nuoren lotan päiväkirja. Otava 1940. Kansi Martta Wendelin. Lisäpainokset: 2. p. 1940.

Päiväkirjamuotoinen romaani nuoren lotan, viipurilaisen Telman, ajatuksista sodasta, rauhasta, Suomesta ja rakkaudesta. Päiväkirja alkaa 29.1.1940 ja loppuu 7.3.1940 Viipurin taisteluihin. Telma on töissä sotasairaalaan ja onnettomasti rakastunut Hannekseen, joka kuitenkin lopussa kosii häntä.

PORRAS, Kirsti (= Kirsti Hellin Fogelholm)

Pekka kertoo kesästään. Kirjapaja 1944.

Minäkertoja Pekka pitää päiväkirjaa jatkosodan aikaisesta, työntäyteisestä kesästään maalla.

RUOVALA, K. (= Kaarlo Nuorvala)

Myrskytuuli työtöttönenä. Tyttöromaani. Aura 1944.

17-vuotias Tuulikki hakeutuu suorittamaan työvelvollisuuttaan Lehtelän tilalle Hämeeseen. Tehokas Tuulikki pistää kuriin talon humalaisen nuoren isännän ja järjestää suuret talkoot vuotavan katon korjaamiseksi. Tuulikki kutsuu myös tuttaviaan kaupungista kesänviettoon ja talkooavuksi.

SETÄLÄ, Helmiiriitta

Juhanalalan työttö. Työttöiden päiväkirja. Kuvittanut Helmiiriitta Setälä. Otava 1944. (Tyttöjen kirjasto; 47). Kansikuva signeerauksen perusteella Eila Kaustia.

Päiväkirjan muotoon kirjoitettu nuoren ylioppilastytön kertomus työpalveluleiriltä (TPK) Juhanalasta, Pohjois-Karjalasta. Päiväkirja alkaa helmikuun alusta v. 1942 ja loppuu heinänteko-aikaan. Työpalveluleirillä opetetaan kotitalous- ja navettatöitä, lastenhoitoa ja siivousta ja tytöt lähetetään apua tarvitseviin koteihin työtyttöiksi.

1.4 Näkökulmia rajan takaa: venäläistä nuortenkirjallisuutta

Tähän osioon on vertailun vuoksi nostettu 1940-luvun venäläisiä, sota-aiheisia nuortenkirjoja. Vuosina 1945-1946 venäjältä käännettiin 13 nuortenkirjaa, kun vuosina 1892-1939 oli julkaistu yhteensä vain 9 teosta. Samoin kuin suomalaisissa, myös venäläisissä teoksissa lapset halusivat päästä rintamalle. Venäläisissä teoksissa tytötkin saattoivat päästä ampumaan.

GAIDAR, Arkadi

Timur ja hänen joukkueensa. Venäjänkielinen alkuteos Timur i jego komanda (1940). Suom. Anita Mitrošin. Kansankulttuuri 1980. (Kansankulttuurin nuorten kirjasto). Kansi Markku Böök.

Timur-niminen nuori pioneeri ohjaa joukkonsa auttamaan vaikeuksiin joutuneita perheitä, joiden joku jäsen on puna-armeijassa. Timur myös taistelee paikallista huligaanijoukkoa vastaan. Hyvät tekonsa nuorten joukko tekee salaa. - Kirja synnytti neuvostoliittolaisten lasten keskuudessa vapaaehtoisliikkeen epäitsekäiden ja patrioottisten hyvien tekojen tekemiseksi (uudissana "timurovtsy"). Kirjan pohjalta tehtiin ilmestymisvuonna 1940 elokuva. Kirjailija ja sotilas Arkadi Gaidar (1904-1941) kaatui taistelussa saksalaisia vastaan.

Aikaisempi käänös suomeksi ilmestyi vuonna 1944 kustantajanaan petroskoilainen Karjalais-suomalainen SNT:n (sosialistisen neuvostotasavallan) valtion kustannusliike (suom. Tyyne Kemppe (Perttu). Toinen painos otettiin vuonna 1948.

PRILEŽAJEVA, M.

Tanja Slesareva. Kertomus. Venäjänkielinen alkuteos Tanja Slesareva (1942). Suom. Matti Lehmonen. Kansankulttuuri 1946.

14-vuotias Tanjan isä joutuu rintamalle saksalaisten hyökättyä Neuvostoliittoon (22.6.1941). Äiti käy töissä ja Tanja asuu yksin huvilalla, mutta haluaa pioneerina päästä mukaan auttamaan. Tanja haluaa ja pääseekin mukaan kotirintaman puolustustehtävään, ilmatorjunnan konekivääriryhmään. Kun Moskovaa pommitetaan, evakuoidaan koululaiset opettajansa kanssa Terehovkan kylään. Lapset tutustuvat Vitka-poikaan, joka paimentaa kolhoosin hevosia. Kolhoosin pelloilla auttamisesta tulee lasten omaa sotaponnistelua. Rintama lähenee kylää ja Tanjan isä kaatuu. Terehovkalaiset ovat jo ryhtyneet valmistautumaan taisteluun, kun Vitka ja Tanja törmäävät desantteihin metsässä ja Vitka ammutaan. Desantit aikovat räjäyttää rautatiesillan ja ottavat Tanjan vangiksi. Partisaanien taistelussa Tanjakin ampuu konekiväärillä yhden saksalaisen.

2. MISSÄ ON KOTINI? Sodan riepottelemat lapset ja nuoret

Sota siirteli ja löi hajalleen lapsia, perheitä, kyliä ja kokonaisia väestönryhmiä. Lapset kokivat aikuisten tavoin kipeitä menetyksiä ja eroja läheisistä ihmisistä, mutta myös kodeistaan, omista tutuista tavaroistaan ja lemmikkieläimistään. Pienikin lukija saattoi samaistua sota-orpojen, evakoiden ja Ruotsiin sotaa pakoon lähetettyjen pakolaislasten kohtaloihin.

Tähän osioon on koottu eri vuosien lasten- ja nuortenkirjallisuutta, jossa yhtenä aiheena on sodan aiheuttama pako kotoa, kodin menetys tai uuden etsintä ja löytäminen. Näissä tarinoissa matkustetaan kohti uutta kotia tai turvapaikkaa, perheen kanssa tai rankimmillaan yksin. Näiden teosten lisäksi evakot ja siirtolaiset esiintyvät sivuroolissa suuressa osassa sota-ajan lasten- ja nuortenkirjallisuutta.

2.1 Kahden kodin välissä: sotalapsena Ruotsissa

Ruotsiin turvaan lähetetyt sotalapset joutuivat kahden kodin, ihmissuhteiden, maan, kulttuurin ja kielen väliin. Aili Konttiselta (1906-1969) ilmestyi pian sodan jälkeen kriittistä keskustelua herättänyttä sotalapsikysymystä havainnollistava teos *Inkeri palasi Ruotsista* (1947). Siinä 2-vuotiaana Ruotsiin lähetetty Inkeri palaa Suomeen vietettyään Ruotsissa neljä vuotta yläluokkaisten sijoitusvanhempia hellässä huomassa, rakastettuna ja viihtyen. Inkeri kokee Suomeen palattuaan tunteiden myrskyn: hänen tulisi äidinkieltänsä unohtaneena sopeutua jälleen Suomeen, 'ensimmäisiin' vanhempiinsa ja vaatimattomaan elämäntapaan. Konttinen kirjoitti laajassa tuotannossaan myös karjalaisista ja kasvatti lukijoitaan isänmaallisuuteen ja työteliäisyyteen.

Sotalapsikokemuksia käsitellään myös mm. kahdessa 1990-luvulla ilmestyneessä kuvakirjassa: suomenruotsalainen Veronica Leo kertoo sotalapsikokemuksestaan teoksessa *Oravan silmät* (1990) ja virolainen Ilon Wikland omasta kokemuksestaan kuvakirjassa *Pitkä, pitkä matka* (1996). Aikuisille suunnattuja sotalapsimuistelmia löytyy osiosta 5.2. Sota-ajan muistelmia.

KONTTINEN, Aili

Inkeri palasi Ruotsista. WSOY 1947. Kansi Maija Karma (sign. MK). Lisäpainokset: 3. p. 1964.

Kansakoulunopettaja Aili Konttisen tunnetuin ja yhdeksälle kielelle käännetty *Inkeri palasi Ruotsista* kertoo hyvin aidontuntuisesti lapsen sota-ajan kokemuksista. Kuusivuotias pikku Inger on asunut neljä vuotta Ruotsissa mamman ja papan hemmottelemana. Kun sota loppuu ja Suomeen saadaan rauha, sotalapset palautetaan omiin koteihinsa. Suomessa Inger on taas Matinojan Inkeri, mutta koti tuntuu aivan vieraalta ja puutteelliselta - eihän hän osaa puhua enää suomen kieltäkään! Hän kaipaa elämää vauraassa Ruotsissa, mutta talven kuluessa hän tottuu oman kodin vaatimattomaan elämäntapaan, kotitöiden tekemiseen ja sisarusten kanssa hyörimiseen. Kun kesällä mamma tulee hakemaan Inkeriä takaisin Ruotsiin, hän haluaakin jäädä. - Ruotsinkielinen käännös ilmestyi Suomessa 1949 ja Ruotsissa 1961. Teos käännettiin saksaksi 1957, hollanniksi 1960, englanniksi 1961, ranskaksi 1962, norjaksi 1963, tanskaksi 1965 ja portugaliksi 1965.

Teos sai ensimmäisen Topelius-palkinnon vuonna 1948.

LEO, Veronica

Oravan silmät. Teksti ja kuvat Veronica Leo. Ruotsinkielinen alkuteos Ekorrögon (1990). Suom. Ritva Toivola. Tammi 1990.

Suomenruotsalainen Veronica Leo kirjoittaa omista sotalapsikokemuksistaan. Hän oli kahdeksanvuotias muuttaessaan Suomesta Ruotsiin, mutta pääsi palaamaan takaisin Suomeen jo muutaman kuukauden kuluttua. Veronica muutti tutun perheen luo ja osasi myös ennestään kielen.

WIKLAND, ILON

Pitkä, pitkä matka. Ruotsinkielinen alkuteos Den långa, långa resan (1995). Kuvitus Ilon Wikland, teksti Rose Lagercrantz, suomentanut Laura Voipio. WSOY 1996.

Oli kerran pieni tyttö, jolla oli oma paimenkoira. Syttyi sota, ja tyttö ja koira lähetettiin junalla isoäidin luo maalle. Asemalla ei ollut ketään vastassa, mutta onneksi tyttö ei ollut mikään arkajalka, vaan tiesi mitä tehdä. Tästä alkoi tytön pitkä, pitkä matka, joka päättyi vieraaseen maahan, jossa vallitsi rauha. Siellä tyttö sai uuden kodin, jonne halusi jäädä sittenkin, kun sota loppui. - Ilon Wikland (s. 1930) on ruotsalainen, Virossa syntynyt kuvittaja, joka tuli Ruotsiin pakolaisena vuonna 1944.

2.2 Lasten menettämä Karjala: kotimaista kirjallisuutta 1940–2010-luvuilta

Karjalan evakkolapsilta tuttu koti jäi kauas taakse, joskus jopa omien sotilaiden polttamana. Myös evakkomatkan koettelemukset jättivät omat jälkensä. Traagista oli, että kotiseudulle päästiin ehkä palaamaan välirauhan ja jatkosodan asemosodan aikana, mutta juuri kun jälleenrakennus oli päästy aloittamaan, oli edessä uusi lähtö. Karjalaista siirtoväkeä saatettiin myös syrjiä ja vieroksua. Sisko Latvuksen *Evakkojunalla länteen* (1984) on realistinen kuvaus evakkomatkan koettelemuksista.

KONTTINEN, Aili

Suopellon väki sodan jälkeen. Kirja Suopellon lapsista, Tupukasta ja intiaanipäällikkö Punaisesta Sulasta. Kansikuva ja kuvitus Akseli Einola. WSOY 1941.

Kertomus Suopellon toimeliiden lasten vaiheista keväästä kevääseen (1940-1941). Suopellon lapset - Marketta, Osmo, Leena ja Marja-vauva - ovat joutuneet jättämään suuren kotinsa Karjalassa ja muuttaneet evakkoon aluksi Uudellemaalle pieneen vuokramökkiin, myöhemmin uudistilalle lähelle rajaa. Isommat lapset kaipaavat kotiin Suopeltoon, mutta yrittävät sopeutua uusiin olosuhteisiin ja erilaisiin asumuksiin Suomessa. Ystävällisiltä ihmisiltä lapset saavat hoidokeikseen kilin ja kanan, ja kaksi lehmistäkin palaa perheelle. Isoisä on tuonut Suomen lipun mukanaan repussa ja suopeltolaiset pääsevät viettämään juhannusta, itsenäisyyspäivää ja muita vuotuisjuhlia. Kalevalanpäivänä luetaan Kalevalaa.

LATVUS, Sisko

Evakkojunalla länteen. WSOY 1984. (Nuorten toivekirjasto; 263). Päällys Ulla Vaajakallio.

Realistinen kuvaus evakkomatkan koettelemuksista. Sota on päättynyt ja 12-vuotias Meri perheineen saa kuulla, että koko kylän väen on jätettävä kotinsa ja tavaransa ja lähdettävä pitkälle junamatkalle, määränpäänään uusi koti jossakin lännessä. Matka alkaa karjavaunuissa, joissa kylmä, nälkä ja ahtausta vaivaavat, joku vanha mummo matkalla kuoleekin. Matka käy hitaasti, määränpäästä ei ole tietoa, ei kotien, tavaroiden tai eläinten kohtaloista. Satamäärin navetasta pakkaseen ajettuja lehmiä mölisee tienvarsien pellolla paleltumassa, Vahti-koiran on isä aikonut lopettaa. Merin äiti on viimeisillään raskaana. Iloa matkantekoon Meri saa ystävydestään uuden tuttavuuden Tommin kanssa. Välillä asetetaan muutamaksi viikoksi jonnekin, sitten taas matka jatkuu - tehdään evakoiden tasoitusiirtoja. Viimein rankka matka päättyy Alatornioon, jossa perhe saa pienen kylmän huoneen tilapäiseksi kodikseen. Vauva syntyy ja isä palaa ainakin hetkeksi kotiin.

NISKANEN, Vuokko

Hiekkalan lapset evakossa. Romaani juuri lukemaan oppineilla. Kansi ja kuvat Sanna Niskanen. Gummerus 1984. (Hiekkalan lapset; 7).

Nyt ollaan evakossa Savossa Pellonkylässä. Koulussa opettaja leikittää pojilla sotaleikkejä ja perustaa Sotilaspoika-osaston. Kylässä vangitaan desantti ja talon isäntä kaatuu sodassa.

2.3 Koteja sota-orvoille: kotimaista ja käännettyä kirjallisuutta 1940–1950-luvuilta

Sodan takia useat lapset menettivät vanhempansa. Lasten- ja nuortenkirjallisuudessa käsiteltiin myös sotaorpojen kohtaloita. Koteja sota-orvoille etsitään kotimaisten teosten lisäksi yhdessä venäläisessä, alun perin jo 1943 ilmestyneessä Ljubov Voronkovan teoksessa *Sinihilkkainen tyttö*. Helli Hannulan *Itä-Karjalan orpo* (1943) kuvaa samalla Itä-Karjalan suomalaistamisyrittämisestä. Vappu Väreen *Pirkko etsii perhettä* ilmestyi jo 1940 ja siinä kodin etsintä saa jopa huvittaviakin piirteitä.

HANNULA, Helli

Itä-Karjalan orpo. Kertomus pikkupojan seikkailuista sota-aikana. Kuvittanut Rudolf Koivu. Otava 1943. (Meidän lasten kirjasto; 21).

On vuosi 1941. 7-vuotias Lemetti-poika karkaa Itä-Karjalassa neuvostojoukkojen evakuointikuormastosta ja piileskelee sairaan isoäitinsä kanssa autiossa kotikylässään. Lemetti yrittää hoitaa heikkoa isoäitiään ja hankkia ruokaa kolhoosista parhaansa mukaan. Sairasvuoteellaan opettaa viipurilaissyntyinen isoäiti Lemetille kristinuskoa. Kylään tulevat suomalaissotilaat ja lotat ottavat Lemetin huomaansa ja Lemetti pääsee sotilaan mukana Suomeen, missä hänet kastetaan kristinuskoon. Neuvostokarjalaisesta Lemetistä tulee suomalainen.

VORONKOVA, L.

Sinihilkkainen tyttö. Venäjänkielinen alkuteos *Devotška iz goroda* (1943). Suomentanut Marikki Makkonen, kuvittanut Maija Karma. WS 1967. (Lasten toivekirjasto; 39). Lisäpainokset: 2. p. 1971.

Pieni Valenka-tyttö on jäänyt sodassa orvoksi, äiti ja pikkuveli ovat kuolleet pommituksessa, isä rintamalla. Valenka saapuu kylään talvella muiden pakolaisten kanssa. Veran, Jurin ja Taiskan Darja-äiti säälii tyttöä ja ottaa tämän taloon. Vähitellen kaupunkilainen, arka Valenka oppii talon tavat (lapset esim. saunovat uunissa), eläinten hoidon ja ystävystyy muiden lasten kanssa. Valenka pelastaa Jyrin rohkeasti kevättöiden seasta ja hänestä tulee "meidän Valenka". Valenkalla on silti vaikeuksia kutsua Darjaa äidiksi. - Venäläinen lastenkirjailija Ljubov Fjodorovna Voronkova (1906-1976).

VÄRE, Vappu

Pirkko etsii perhettä. Kertomus. WSOY 1940. (Kymmenen markan romaaneja; 190). Lisäpainokset: 2. p. 1942.

Orvoksi jäänyt Pirkko matkaa pienen (n. 2 -v.) Liisa-siskonsa kanssa Helsinkiin etsimään heille kasvattiperhettä. Sodan jälkeen erityisesti karjalaisten sotaorpojen kysyntä onkin kasvanut. Liisalle on koti jo valmiina, mutta noin kymmenvuotias Pirkko-tyttö päätyy aluksi harhailemaan yksin pitkin Helsingin katuja. Iloinen ja topakka tyttö kohtaa useita avuliaita ihmisiä, ja hänestä tulee näyttelijä Lassen, Lars Iso-Kiven aloitteesta teatterilaisten kummilapsi. Pirkon kohtaamat ihmiset järjestelivät hänelle uutta perhettä, ja pian hänestä jo kilpaillaan. Väärinkäsitykset selviävät lopussa ja Pirkko pääsee samaan kotiin sisarensa kanssa.

2.4 Sotaa paossa, turvapaikkaa etsimässä: kotimaista ja käännettyä kirjallisuutta

Tässä osiossa on kirjallisuutta perheiden ja lasten sodanaikaisista pakomatkoista maaseudulle tai toisiin maihin. Sodasta ja menetyksistä huolimatta elämä saattoi olla suhteellisen idyllistäkin, kuten Eva Illoisen teoksessa *Perri lähtee sotaa pakoon* (1981). Maaseudulla elämä oli sota-aikana rauhallisempaa ja ruokaa saattoi ainakin periaatteessa hankkia enemmän. Jännittävämpiä ja koskettavia sotapakolaisten kuvauksia ovat toisistaan hajaantuneiden perheiden sotakokemukset kuten Ursula Fuchsin *Julia ja sota* (1983) ja Joan Lingardin *Pako Latviasta 1944* (1991). Vielä ehkä astetta rankempia kertomuksia perheiden ja lasten kohtaloista sodassa löytyy osiossa 4. Olen viidentoista enkä tahdo kuolla: sodan jaloissa. Juutalaispakolaisten kohtaloista kertovia kirjoja löytyy puolestaan lisää osiosta 4.3 Juutalaislasten ja -nuorten kohtalot.

FUCHS, Ursula

Julia ja sota. Saksankielinen alkuteos *Emma oder Die unruhige Zeit* (1979). Suom. Kerttu Manninen. Päällys Ulla Vaajakallio. Weilin + Göös 1983.

Kasvukertomus kirjan alussa 6 vuotta täyttävästä Juliasta, jonka elämää alkanut sota varjostaa. Julian näkökulmasta seurataan hänen ja muun perheen elämää vuodesta 1939 aina vuoteen 1945, jolloin sota loppuu ja Saksa jaetaan neljään vyöhykkeeseen. Perhe joutuu useaan otteeseen muuttamaan ja eroon toisistaan paetessaan sotaa ja pommituksia. Äiti ja lapset pakenevat välillä maalle ja joutuvat vieraiden ihmisten hyvyyden varaan, välillä lapset sijoitetaan itseksensä lastenkotiin. Kaikissa muutoissa Juliaa seuraa hänen 6-vuotislahjakseen saamansa nukke, Emma. Kun sota vihdoin päättyy, Julia on kaksitoista vuotta vanha.

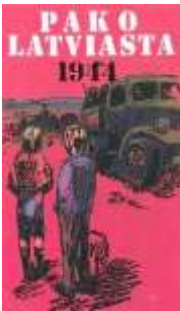
Deutscher Jugendbuchpreis -palkinto.

ILLOINEN, Eva

Perri lähtee sotaa pakoon. Tammi 1981. Kansikuva Lea Honka-Rentola.

10-vuotias Berit eli Perri joutuu lähtemään Turusta yksin sotaa pakoon Savonlinnaan, äidin tuntemattomien sukulaisten luo ja uuteen kouluun. Perri asuu vanhan äreän mummon luona koulukortteerissa yhdessä vanhempien serkkujensa Kyllikin ja Niilon kanssa. Aluksi Perrillä on Turku ja äitiä kova ikävä, mutta vähitellen hän kotiutuu. Uuden koulutoverin kanssa Perri kokee seikkailun Olavinlinnassa, tekee talkootöitä kuten kerää puuta ja paperia ja kunnostautuu runonlausunnassa. Sota-ajasta ja tanssikiellosta huolimatta 16-vuotias Kyllikki-serkku haluaa elää nuoruuttaan, käydä teatterissa, elokuvissa ja salaa järjestetyissä tansseissakin. Perrilläkin on oma tuntematon sotilas rintamalla, joka kirjoittaa hänelle.- Trilogian muut osat *Perri elää pula-aikaa* (1981) ja *Perri tulee ylioppilaaksi* (1983).

LINGARD, Joan

Pako Latviasta 1944. Englanninkielinen alkuteos Tug of war (1989). Suomentanut Sirkka Salonen. Gummerus Carlsen 1991.

On vuosi 1944, kun 14-vuotiaat kaksoset Astra ja Hugo perheineen pakenevat kotimaastaan Latviasta kohti Saksaa, pakoon neuvostoarmeijan hyökkäystä. Hugo joutuu perheestä ja naapureista eroon heti rautatieaseman ruuhkassa, ja sisarukset tapaavat uudelleen vasta kun he ovat täysi-ikäisiä: Astran perhe on muuttamassa Yhdysvaltoihin ja Hugo on kihlautunut saksalaistytön kanssa. Latviaan ei ole enää paluuta.

MAGORIAN, Michelle

Willie itkupilli. Englanninkielinen alkuteos Good night, mister Tom (1981). Suom. Kersti Juva. WSOY 1984. Päällys Osmo Omenamäki.

Yhdeksänvuotias Willie pääsee Lontoon slummeista sotaa pakoon vanhapoika Tomin luo. Ystävällisten ihmisten luona hän oppii lukemaan, kirjoittamaan ja piirtämään ja pääsee peloistaan. Mutta äiti haluaa poikansa takaisin. Uskonnon nimissä tämä pahoinpitelee lastaan sekä henkisesti että ruumiillisesti. Tilanne kärjistyy, kun äiti hylkää Willien ja tämän pikkusiskon suljettuun komeroon, missä vauva kuolee isoveljen syliin.

3. SODAN ARKEA

Sota-ajan jälkeen ei suomalaisille nuorille enää juurikaan kirjoitettu varsinaisia sotakirjoja, joissa nuoret pojat tekivät rintamalla sankaritekoita. Sota ei enää 1940-luvun lopun ja 1950-luvun lasten- ja nuortenkirjallisuudessa ollut suosittu aihe. Seikkailun hohteen korvasi myöhemmissä kuvauksissa sodan arki ja kotirintaman arkielämä; näitä kuvauksia alkoi ilmestyä 1960-luvulta lähtien.

Tähän osioon on koottu kotirintamaseikkailujen lisäksi pienen lapsen näkökulmasta kirjoitettuja teoksia sekä nuoruutta sodan varjossa. Pienen lapsen näkökulmia sotaan löytyy myös esim. osiosta 2.1 Kahden kodin välissä (Veronica Leon *Oravansilmä* ja Ilon Wiklandin *Pitkä, pitkä matka*). Osiossa 3.5 Nuoruutta sodan varjossa on myös muutama sodan jälkeistä aikaa kuvaava kotimainen teos.

3.1 Poikamaisia seikkailuja, kotirintamaa ja tummia sävyjä: kotimaista kirjallisuutta 1960-luvulta

Sodan aikana yritettiin kotirintamalla elää kuten ennenkin. 1960-luvun kirjoissa ja myöhemminkin sota-aihe näkyi säännöstelynä ja pula-aikana, evakkoina ja siirtoväkenä koululais- ja tyttöromaaneissa. Kaupungeissa kuunneltiin ilmahälytyksiä ja paettiin pommisuojaan, maaseudulla pelättiin desantteja ja majoitettiin siirtoväkeä.

Poikakirjoissa seikkailut jatkuvat kotirintamalla: poikajoukot rakentavat pommisuoja, tutkivat raunioita, etsivät ja rakentelevat aseita ja ammuksia, mutta ovat myös kosketuksissa viholliseen esimerkiksi desanttijahdissa. Rajan pinnassa sotilaat, desantit tai partisaanit uhkasivat myös siviilejä. Aseisiinkin vielä tartutaan, kuten Yrjö Rekimiehen sotakirjassa *SOS-Hanhikari* (1962) ja Yrjö Muurannon *Piilopirtin partio* (1962), mutta useimmiten sodan arki välittyy rintamalla olevan vanhemman veljen tai isän kautta.

Poikien 1940-luvun sotaseikkailukirjoissa pojat halusivat epätoivoisesti päästä rintamalle kokemaan sodan aikuisten miesten ja isoveljiensä rinnalle. Myös myöhemmissä sotakirjoissa kuvataan poikien halua osallistua sotaan. Sota-ajan jälkeen kirjoitetuissa kirjoissa ilmaistiin kuitenkin jo sodan raadollisuutta, tuhovoimaa ja sodan kauhuja toisin kuin 40-luvun kirjallisuudessa. Samalla kun nuortenkirjallisuudessa kiinnostuttiin yhteiskunnallisista aiheista, alettiin myös sotaa kuvata yhä realistisemmin. Urpo Vilantin teos *Lapinpoika hiihtää kotiin* (1964) kuvaa kaunistelematta Lapin asukkaiden paluuta hävitettyyn kotikyläänsä.

JAUHAINEN, Lauri

Kun isä lähti sotaan. Nuorisoromaani. Otava 1962. (Otavan nuortenkirjoja) Päällys Mikko Tirkkonen.

Isä kutsutaan talvisotaan ja pojat ryhtyvät auttamaan kotirintamalla. 14-vuotias Kalevi perustaa toveriensa kanssa Majakkavartion, josta koituu apua koko kylälle. Vartio rakentaa sirpalesuojan pommitusten varalle ja keksii retkillään salaperäisen, mustan miehen, jäljittäen tämän hiilimiilulle. Puunhakumatkalla Kalevin varpaat paleltuvat. Haavoittunut isä palaa lopussa kotiin ja kertoo oman sotakertomuksensa.

MUURANTO, Yrjö

Piilopirtin partio. Seikkailukertomus talvisodan ajalta. WSOY 1962. (Punainen sulka; 21). Päälyly Sauli Rantamäki. Lisäpainokset: 2. p. 1966.

Talvisota on syttymässä. 17-vuotias Jyrki palaa rajan tuntumassa sijaitsevaan, juuri evakuoituun kotikyläänsä ja ilmoittautuu vapaa-ehtoiseksi rajavalkojaksi. Kylä joutuu hyökkäyksen kohteeksi ja Jyrkin mielitietty Brita sekä vanha (Karjalan?) murretta pakiseva Ontrei, kirkonkellojen soittaja, joutuvat Jyrkin kanssa taistelun tiimellykseen ja välillä vangeiksikin. Talvimyrskyn raivotessa Jyrki suorittaa urotekoja ja pelastaa vangit ja haavoittuneen partiomiehen Vanhan. Sotakoira Rex auttaa.

REKIMIES, Erkki

SOS-Hanhikari. WSOY 1962. (Nuorten toivekirjasto; 147). Kansikuva Sauli Rantamäki.

Kahden miehen partio, 18-vuotias laivaston aliluutnantti Pekka ja matruusi Amos, saavat erikoistehtäväkseen evakuoita Hanhikarin saaresta kapteenin sukulaiset, majakanvartijapariskunnan ja 14-vuotiaan Heikki-pojan. Mutta venäläiset ovat jo ehtineet vallata saaren. Seikkailujen ja tulitaistelun jälkeen partio on onnekaasti suorittanut tehtävänsä.

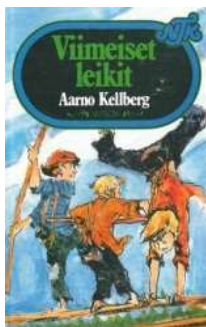
VILANTI, Urpu

Lapinpoika hiihtää kotiin. Nuorisoromaani. Otava 1964. (Otavan nuortenkirjoja). Päälyly Aarne Kotilainen.

13-vuotiaan lappalaispojan Sakarin isä on kuollut sodassa. Kun Lapin sota syttyy, evakuoitaan koko Launion kylä lehmiseen Ruotsiin. Evakkoleirin hälinästä poika kaipaa takaisin raunioituneeseen kotikylään, jossa vain kirkko on jäänyt pystyyn. Lumen tultua Sakari lähtee salaa hiihtomatalle kotia kohti. Paluu hävitettyyn kotikylään on realistinen ja kaunistelematon.

3.2 Sodasta on leikki kaukana

Sodan perimmäisten syiden pohdintaa tai ideologista keskustelua ei 1960-luvun kotimaisissa nuortenkirjoissa juuri ollut. Sodanvastaisuus välittyi kuitenkin tapahtumien ja päähenkilön kautta, kun huolettomalle, sotaleikkejä leikkivälle poikajoukolle paljastuu sodan todellisuus. 1960-luvulla ilmestyi Aarno Kellbergin teos *Viimeiset leikit* (1964), jossa sotaan viitattiin leikkinä. Päähenkilön asennoitumisen kautta kuvataan muutosta sotaan suhtautumisessa myös esim. Erkki Suomelan teoksessa *Oravapoika* (1979).

KELLBERG, Aarno

Viimeiset leikit. WSOY 1964. (Nuorten toivekirjasto; 161). Päällys Elina Luukanen. Lisäpainokset: 2. p. 1981.

Kansakoulu loppuu, kesäloma alkaa. Poikajoukko viettää viimeistä kesää ennen jatkosodan syttymistä. Kaverukset ja kilpakumppanit Antti ja Kalle sekä muut pojat kokeilevat koskenlaskua, tukinuittoa, kiipeävät kirkon torniin, harjoittelevatpa tanssiakin. Antti saa käsiinsä kiväärin, jolla harjoitellaan ampumista. Pojat haluaisivat päästä mukaan aikuisten taisteluharjoituksiin, ja järjestävät kangaskyläläisten kanssa omat sotaharjoitukset haastamalla nämä käypsotaan. Leikkisodasta uhkaa kuitenkin tulla sekava tappelu, niin kuin sodassakin käy. Sitten isät joutuvat rintamalle ja poikien leikit on leikitty, tositoimet kotirintamalla alkavat.

SUOMELA, Erkki K.

Orava-poika. Gummerus 1979. Kansi Osmo Omenamäki.

Saku, 13-v., haluaa liittyä jatkosodan lopulla äidiltään salaa kotirintaman lähettijoukkoihin, Oravakomppaniaan. Sakukin haluaisi osansa sodasta:

”Mutta isot pitivät sodan omanaan. Vaikka Sakusta tuntui, että aina oli ollut sota - viime vuonna, edellisenä ja sitäkin ennen, niin sodasta ei ollut liennyt hänelle juuri mitään. Ja jos sota äkkiä loppuisi, hän jäisi kokonaan ilman.” (s. 7).

Saku harjoittelee sotaa ja toimii lähettinä sotilassairaalassa. Saku etsii sodasta jännitystä ja seikkailua, mutta kokee myös pelkoa ja ahdistusta sodan ja sotilaselämän todellisuuden valjetessa vähitellen. Sotilassairaalasta karkaavan Koskisen kohtalo toimii Sakun herättäjänä ja saa hänet ajattelemaan uudella tavalla.

3.3 Kotirintaman kuvauksia: kotimaista kirjallisuutta 1970–1990-luvuilta

Näissä teoksissa jatkuvat kotirintaman kuvaukset. Tammen Vihreä varis -sarjassa ilmestyi 1980-luvulla Rakel Hyvärisen kotirintama-aiheinen lastenkirja *Kiikaritähhtiin* (1980). Maijaliisa Dieckmann kirjoittaa teoksessaan *Taivas sinivalkoinen* (1983) maalle evakuoitun tytön kokemuksista sota-aikana: kohtaamisista evakoiden ja venäläisten sotavankien kanssa, työnteosta ja kotirintaman yhteishengestä ja isänmaallisuudesta.

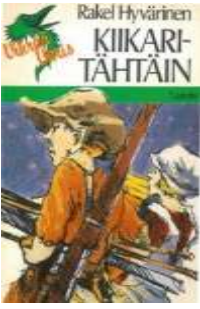
Tämän ajankohdan kotirintaman kuvauksia löytyy myös muiden otsikoiden alta, esim. osiosta 2.4 Sotaa paossa, turvapaikkaa etsimässä, mm. Eva Illoisen *Perri lähtee sotaa pakoon* (1981).

DIECKMANN, Maijaliisa

Taivas sinivalkoinen. Päällys Kauko Allén. WSOY 1983. (Nuorten toivekirjasto; 262).

Niin kauan kuin Raija muistaa on ollut sota: se alkoi kun hän oli 7 ja nyt hän on 12-vuotias. Tänä aikana vasta 17-vuotias isovelikin on lähtenyt sotaan, ja isä on muuttanut pois kotoa. Äiti lähettää kesällä 1944 Raijan Turusta sukulaisten luo maalle, pommituksia pakoon. Pian Koivulan Maija tuntuu omalta sisarelta, ja yhdessä tytöt kokevat maatalon arjen ja työnteon lisäksi monenlaista: pelkäävät desantteja, tutustuvat töitä tekeviin venäläisiin sotavankeihin, auttavat perheeseen asumaan tullutta karjalaisperhettä. Tytöt elävät myös tavallista 12-vuotiaden nuoruutta: laulavat, haaveilevat ja leikkivät. Kun sota loppuu ja tulee rauha, Raija palaa kotiin Turkuun, mutta elämä ei palaa entiselleen. Äidin saksalainen miesystävä joutuu yllättäen lähtemään, kun saksalaiset muuttuvat vihollisiksi.

HYVÄRINEN, Rakel

Kiikaritähden. Kuv. Olavi Hankimo. Tammi 1980. (Vihreä varis).

13-vuotias Pekka on tottunut olemaan perheen mies, kun isovelji Kalle on sodassa ja isä töissä vieraalla paikkakunnalla ja muut sisarukset pieniä. Tohtori ehdottaa että Pekka pannaan oppikouluun, mutta kaikista eniten Pekka haluaisi ostaa uuden linssin rakentamaansa kaukoputkeen. Pekka keksii hakea linssin salaa saksalaisten sotilaiden junasta. Kirjan kertojana on pikkusisko Kerttu, jonka tehtävänä on seurata että kaikki menee hyvin. - Samoista henkilöistä kerrotaan kirjassa *Kaivo* (1983). - Ensimmäinen palkinto Lapsen vuoden kirjoituskilpailussa v. 1980.

3.4 Pienen lapsen näkökulma sotaan: kotimaista ja käännettyä kirjallisuutta eri vuosikymmeniltä

Tässä osiossa on kaksi sodasta pienen lapsen näkökulmasta kirjoitettua teosta, joista välittyy lapsen erilainen ymmärrys sodan tapahtumista, esim. Leena Laulajaisen *Olipa-kerran-maan kukat eli Liisa särkyneen peilin maassa* (1982). Pienen lapsen näkökulmaan voi tutustua myös muissa osioissa. Ursula Fuchsin *Julia ja sota* (1983) on tässä sijoitettu kohtaan 2.4 Sotaa paossa, turvapaikkaa etsimässä. Esimerkiksi lapsen naiivista näkökulmasta kirjoitettu John Boynen *Poika raidallisessa pyjamassa* (2008) sijaitsee kohdassa 4.3 Juutalaislasten ja -nuorten kohtaloita.

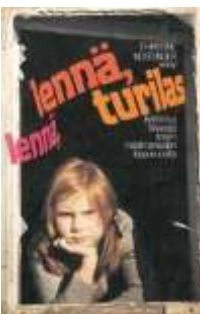

LAULAJAINEN, Leena

Olipa-kerran-maan kukat eli Liisa särkyneen peilin maassa. Weilin + Göös 1982.

Päälylys Ulla Vaajakallio.

Särkyneen peilin maassa - sota-ajan Suomessa - 6-vuotias Liisa elää äitinsä kanssa isän ollessa rintamalla. Yksinäinen Liisa saa inkeriläisestä evakkotytöstä Anjasta ystävän, ja arka ja sulkeutunut Anja avautuu järkyttävistä kokemuksistaan Liisalle. Pojat, Korttisotilaat, leikkivät sotaa ja terrorisoivat muita lapsia. Salaperäinen luutakauppias Emma kertoo Liisalle sadun simpukasta, pihlajasta ja valkoisesta linnusta. Satuun kätkeytyy toivo, tieto siitä, miten sota ja väkivalta on mahdollista voittoa. - Lukujen alussa sitaattit Lewis Carrollin *Liisan seikkailut Ihmemaassa* ja *Liisan seikkailut peilimaassa* - teoksista.

NÖSTLINGER, Christine

Lennä, lennä turilas! Kertomus isästäni, sodan viime vaiheista, Cohnista ja minusta.

Saksankielinen alkuteos Maikäfer, flieg! (1973). Suom. Soile Eskelinen. WSOY 1977.

Päälyksen kuva Ritva Laijoki.

8-vuotiaan urhean ja uteliaan tytön, Christelin, näkökulma sotaan. Keväällä 1945 Wien vaihtoi miehittäjää, natsi-Saksan sotilaat lähtivät ja venäläiset tulivat. Tytön kotitalo sortuu pommituksessa, mutta perhe saa turvapaikan tuttavien huvilalta. Hurjaluonteinen, Hitleriä vihaava isoäiti ei suostu lähtemään huvilalle vaan jää asumaan isoisän kanssa ehjäksi jääneeseen osaan taloa. Venäjällä haavoittuneesta isästä tulee huvilan vallanneiden venäläisten kelloseppä. Tyttö ystävyystyy juutalaisen sotilaskokin kanssa, ryöstää toisten lasten kanssa ruokatavaroita ja inhoaa naapurihuvilan ällöttävää pikkutyttöä, Enkeliä. - Pohjautuu kirjailijan omiin lapsuuskokemuksiin.

3.5 Nuoruutta sodan varjossa

Lapsille ja nuorille tarkoitettut, näkökulmaltaan ja teemoiltaan moniulotteiset ja uskottavat sotakuvaukset omista sodistamme syntyivät 1970–80-luvuilla, jolloin Lasse Raustelan kuusiosainen *Taivaansavut*-sarja (1979-1989) ilmestyi. Topelius-palkinnon saaneen sarjan ensimmäisessä osassa seurataan Talvelan veljessarjan elämää talvisodan syttymisen aikoihin.

Useat kirjailijat julkaisivat 1980-luvulla muistelmatyypisiä nuortenromaaneja lasten ja nuorten sota-aikojen kokemuksista. Tytön näkökulmasta sotavuosista kirjoittavat mm. Eva Illoinen teoksissaan *Perri lähtee sotaa pakoon* (osiossa 2.4 Sotaa paossa), Maijaliisa Dieckmann teoksessa *Taivas sinivalkoinen* (1983) (osiossa 3.3 Kotirintaman kuvauksia) ja Sisko Latvus teoksessa *Evakkojunalla länteen* (1984) (osiossa 2.2 Lasten menettämä Karjala). Omiin sotakokemuksiin pohjautuvat myös Vuokko Niskasen teos (osiossa 2.2 Lasten menettämä Karjala) *Hiekkalan lapset evakossa*. Näissä omakohtaisissa kirjoissa lapsinäkökulma on hyvin toisenlainen kuin 1940-luvun Poikien seikkailukirjastossa. Poikkeusoloista huolimatta eletään tavallista arkipäivää.

Sota varjostaa nuorten elämää myös päättymisensä jälkeen. Muutamassa sodan jälkeen kirjoitetussa nuortenromaanissa, kuten T. Rautapalo-Rappin *Hänkin etsi totuutta* (1947) ja Aili Konttisen *Hymyile, Krisse ...* (1948) pohditaan sodan vaikutuksia nuoriin. Sodan herättämiä kysymyksiä vihollisuudesta, ystävydestä ja rauhan mahdollisuudesta pohditaan myös Eila Pennasen teoksessa *Tunnussana ystävyys* (1956).

GARDAM, Jane

Kaukana Veronasta. Englanninkielinen alkuteos *A long way from Verona* (1971). Suom. Aila Nissinen. Kansipirros Ritva Vesa-Kukkonen. Otava 1974. (Otavan nuortenkirjoja).

Kertojana kohta 13-vuotias, nokkela, itsenäinen, suorapuheinen Jessica Vye, joka aikoo tulla kirjailijaksi - koulussa vieraileva kuuluisa kirjailija on vakuuttanut hänet siitä jo 9-vuotiaana. Jessican isä on vaihtanut koulumestarin ammatista papinvirkaan, perhe on muuttanut North Eastiin, ja Englanti on sodassa Saksan kanssa. Kaasunaamarit ovat pakollisia, samoin ruokasäännöstely. Jessican ihastus, vasemmistolainen Christian, 14-v., haluaa esitellä tälle slummien todellisuutta, ja juuri silloin iskee pommitus. Jessican kirjoittama runo voittaa kansallisen kilpailun ja julkaistaan Timesissa.

HOFFMAN, Yvonne

När man vänder på stenar. Schildt 1999. Kansi Veronica Leo.

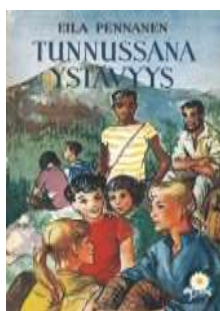
Teini-ikäinen Wanda asuu Hangossa ja ystäväystyy kesän aikana vanhainkodissa asuvan Millan kanssa, vaikka ikäeroa on yli 70 vuotta. Millan avulla Wanda saa tuntuman historiaan ja sotien aikaiseen Suomeen. Nuori Milla elää sodan syttymisen lähietäisyydeltä pienessä karjalaisessa kylässä, josta hän muuttaa Vaasaan. Millan ihastus Björn kaatuu rintamalla, ja lisäksi Millalle selviää, että Björnin todellinen rakkaus olikin toinen mies. Sodan aikaan Milla työskentelee sotasairaalassa laittamassa kaatuneita kuntoon ennen heidän lähettämistään kotiin.

KONTTINEN, Aili

Hymyile, Krisse ... Koululaiskertomus. Tammi 1948. (Tammen nuorten sarja; 2). Kansikuva signeerauksen perusteella Maija Karma.

Koululaisromaani, jossa pohditaan sodan jälkeisen nuorison tunteja. 16-vuotias iloinen ja eloisa Krisse aloittaa kuudennen luokan yhteiskoulussa ja tutustuu uusiin koulutovereihinsa. Krissen isä on joutunut vastahakoisesti luovuttamaan karjalaisille maata sodan jälkeen. Sattumalta karjalaispoika Seppo ja Krisse ovat osuneet samalle luokalle. Toveripiirissä on myös mm. lahjakas, viulua soittava, vainoja paennut juutalaispoika Joosef ja nyrpeä Lahja. Nuoret mm. perustavat keskustelukerhon nimeltään Sadan asian kerho.

PENNANEN, Eila

Tunnussana ystävyys. WSOY 1956. (Vihreä kirjasto; 15). Kansi Leena Puranen. Lisäpainokset: 2. p. 1958.

Yhteiskunnallisesti valveutunut 16-vuotias Iira matkaa kansainväliselle työleirille Lappiin tarkoituksenaan sekä parantaa kielitaitoaan että auttaa Lapin vähäosaisia. Nuorten väliset kulttuurierot aiheuttavat välillä ristiriitoja, ja myös pienen lestadiolaiskylän asukkaat vieroksuvat ulkomaalaisia, varsinkin mustaa poikaa. Leirillä pohditaan kveekari Taavetin johdolla vihaa, rauhanaatetta ja aseettomuutta: onko asepalvelus välttämätön? Juuri sodasta selviytyneille suomalaisille kysymys on hämmentävä. Hämmennystä aiheuttavat Iiralle myös vanhempiansa ristiriidat. Raskas työ, äkillinen metsäpalo ja siitä selviytyminen sekä kirjeenvaihto vanhempien kanssa selkiyttävät Iiran ajatuksia.

RAUSTELA, Lasse

Taivaansavut. Tammi 1979.

Esko Talvela täyttää tammikuussa 1939 kuusitoista vuotta ja saa vihdoon liittyä suojeluskuntapoikiin. Esko käy koulua, haaveilee Marjasta ja juoksee suojeluskunnan maastoharjoituksissa. Sodanuhkaa on ilmassa; kellariin rakennetaan pommisuoja ja koulussa harjoitellaan kaasunaamarin käyttöä. Isä lähtee Kannakselle ja Eskosta tulee ilmapuolustuskeskuksen lähetti. Äkkiä sota on totta, pommit jysähtelevät ja Turku palaa.

Kuusiosaisessa Taivaansavut -sarjassa (1979-1989) seurataan turkulaista Talvelan veljessarjaa talvisodan aatosta jatkosodan päättymiseen. Topelius-palkinto koko sarjasta 1990.

RAUTAPALO-RAPP, T. [= Tauno Rautapalo-Rapp]

Hänkin etsi totuutta. Nuorisoromaani. Valistus 1947. Kannen kuva kirjailijan.

Hengeltään pasifistinen, sotaan kriittisesti suhtautuva teos kuvaa sodan vaikutusta nuoreen ihmiseen. Kirjan kertoja, 18-vuotias Pertti, on osallistunut jatkosotaan ja Lapin sotaan ja menettänyt uskonsa ihmiskuntaan sotakokemustensa vuoksi. Hän haluaa "palata luontoon" ja vetäytyy Lappiin vain koira mukanaan, elääkseen erakkona autiokämpässä. Lapissa Pertti kohtaa saksalaisen ja venäläisen sotilaan; sotilaskarkurin ja sotavangin. Entiset viholliset näkevät toisensa ihmisinä, ystäväystyvät ja asuvat autiokämppeä yhdessä, metsästäen ja kalastaen. He myös pohtivat yleisellä tasolla kokemuksiaan, päättyneen sodan luonnetta ja rauhan mahdollisuuksia. Luonnolla ja elätiksi otetuilla eläimillä (saukko, naali, poro) on merkittävä tervehdyttävä ja terapeuttinen rooli.

4. OLEN VIIDENTOISTA ENKÄ TAHDO KUOLLA: sodan jaloissa

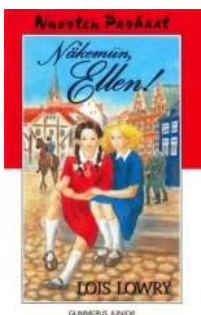
Sodan keskellä olevat lapset ja nuoret kokevat tämän osion kirjoissa realistisesti pommitusten kauhut, raunioituneet kodit, nälän ja janon, piiritykset, miehitykset ja piilottelut, pitkät pakomatkat ja myös vastarintaan nousemisen. Näistä kirjoista esiin nousee myös nuorten halu kapinoida sodan mielettömyyttä vastaan.

Tarinat sijoittuvat Euroopan sotatantereille, mm. Saksaan, Puolaan, Unkariin, Kreikkaan, miehitettyyn Tanskaan sekä Venäjälle. Ruta Sepetyksen (*Harmaata valoa*) kuvaukset Stalinin raa'oista latvialaisten pakkosiirroista ja karkotuksista ilmestyi vuonna 2011. Mukana on myös autenttinen nuoren tytön piirityspäiväkirja Budapestin piirityksestä. Maantieteellisesti kaukaisempia ja samalla kauheimpia sotakuvauksia välittävät Keiji Nakazawan *Hiroshiman poika* (1986) ja Karl Brucknerin *Sadako tahtoo elää* (1963).

Otsikko viittaa nuoren tytön, Christine Arnothyn Budapestin piirityksen aikana (vuodenvaihde 1944-1945) pitämään päiväkirjaan *Olen viidentoista enkä tahdo kuolla* (1956).

4.1 Lapset mukana vastarintaliikkeissä: käännettyä kirjallisuutta 1970–1990-luvuilta

Saksan keväällä 1940 miehittämissä Tanskassa toimi vastarintaliikkeitä. Näissä teoksissa myös lapset ovat aktiivisesti mukana vastarinnassa saksalaisia vastaan, esimerkiksi auttamassa juutalaisia pakenemaan Lois Lowryn teoksessa *Näkemiin, Ellen!* (1991). Myös Eva-Lis Wuorion teos *Tunnussävel - vaara uhkaa* (1974) kuvaa nuorten vastarintaa. Alki Zein teoksesta *Tämä on sotaa, Petros* (1973) löytyy kuvausta lasten vastarinnasta Kreikan sodassa.

LOWRY, Lois

Näkemiin, Ellen! Englanninkielinen alkuteos Number the stars (1989). Suomentanut Salme Moksunen. Gummerus Junior 1991. (Nuorten parhaat). Päällys Angela Oker-Blom.

10-vuotiaat tanskalaistyöt Annemarie ja Ellen ovat ystävykset saksalaisten miehittämässä Tanskassa. Kun juutalaisia ryhdytään vainoamaan, Annemarien perhe auttaa Ellenin perheineen kalastusveneellä pakoon Ruotsiin. Vastarintaliikkeeseen kuulunut Annemarien isosisko Lise on saanut aiemmin surmansa, mutta tämän sulhanen Peter auttaa yhä juutalaisia. Myös Annemarie joutuu osoittamaan rohkeutensa: hän selviytyy saksalaisista sotilaista esittämällä tietämätöntä ja viatonta. - Kirjan lopussa kirjailijat loppusanat tarinan todenmukaisuudesta. - Newbery Medal 1994.

WUORIO, Eva-Lis

Tunnussävel - vaara uhkaa. Englanninkielinen alkuteos Code polonaise (1973). Suom. Eeva Heikkinen. WSOY 1974. (Nuorten toivekirjasto; 213).

Puolalaisten nuorten selviytymistarina vuoden 1941 Puolassa. Nuorten tunnussävelenä on vihelletty Chopinin poloneesi, josta on tekstin ohessa nuottikatkelmia. - Viipurissa syntynyt, myöhemmin Kanadaan muuttanut kirjailija Eva-Lisa Wuorio (1917-1988) pohjautuu kirjassaan sodanaikaisiin arkistoihin ja dokumentteihin.

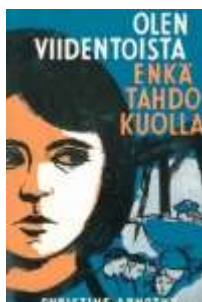
ZEI, Alki

Tämä on sota, Petros. Kreikankielinen alkuteos *O megalos peripatos tou Petrou* (1971). Edward Fentonin englanninkielisestä käännöksestä *Petro's War* (1972) suom. Marikki Makkonen. WSOY 1973. (Nuorten toivekirjasto; 208). Päällys Hannu Taina.

10-vuotias Petros asuu Ateenassa, hänen perheeseensä kuuluu äiti, isä, 14-vuotias Antigone ja isoisä. Samana päivänä, 27.10.1940, kun Petroksen heinäsiirkka kuolee syttyy sota. Sota merkitsee Petrokselle sankaruutta, hänestä on hienoa saattaa Angelos-eno rintamalle. Kuvitelmat sodan hienoudesta alkavat karista, kun natsit miehittävät Kreikan ja Angelos-eno palaa rintamalta rääsyissä, jalkansa palelluttaneena ja vailla sankarikertomuksia. Isoisä hiipii vaivihkaa kerjuuretkille. Antigone-sisar on jatkuvasti rakastunut. Miehityksen aikana Petros tovereineen räjäyttelee autonrenkaita, kuljettaa lentolehtisiä ja kirjoittelee seiiniin iskulauseita. Vielä miehityksen lopussa Petros todistaa, miten hänen paras ystävänsä Sotiris ammutaan. Miehitys päättyy lokakuussa 1944.

4.2 Sodan murskaama lapsuus ja nuoruus: rankkoja tarinoita 1950–2010-luvuilta

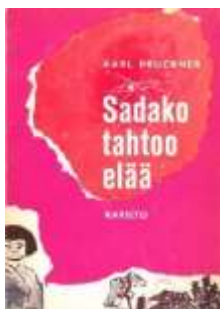
Osio sisältää rankkoja tarinoita piirityksistä, karkotuksista, pommituksista ja kuolemasta. Karl Brucknerin klassikkoteoksessa *Sadako tahtoo elää* (1963) käsitellään Hiroshiman atomipommin seurausta erään perheen ja nuoren tytön elämässä. Atomipommista kertoo myös ensimmäinen suomeksi julkaistu japanilainen sarjakuva, kirjailijan omiin kokemuksiin perustuva Keiji Nakazawan *Hiroshiman poika* (1986). Ruta Sepetyksen *Harmaata valoa* (2011) kertoo Stalinin mielivallan vaikutuksesta Siperiaan pyyhkäistyn perheen elämässä. Nuoren kansallissosialistin näkökulmaan ja sodan kokemukseen eläytyy Vibeke Olssonin esikoisteoksessaan *Ulrike ja sota* (1976).

ARNOTHY, Christine

Olen viidentoista enkä tahdo kuolla. Romaani. Ranskankielinen alkuteos *J'ai quinze ans et je ne veux pas mourir* (1955). Suom. Alli Lehtinen. Gummerus 1956.

Sodan julmuuden, terrorin ja siviiliväestöön kohdistuvan väkivallan kuvaus. Kertoja on 15-vuotias unkarilaistyttö, jonka perhe piilottelee kellarissa talon muiden asukkaiden kanssa. Budapestiä piiritetään, pommitukset ja taistelut raivoavat talon yläpuolella ja ympärillä. Saksalaiset miehittäjät yrittävät estää venäläisiä tunkeutumasta kaupunkiin, mutta siviiliväestö joutuu kärsimään. Nälkä, jano, kurjuus ja kuolemanpelko ovat jokapäiväisiä; piiritys kestää kaksi kuukautta. Kadulla lojuu kuolleita sotilaita ja hevosia. Pista-niminen unkarilainen nuorukainen ilmestyy kellarinväen auttajaksi, mutta hänkin saa surmansa. Venäläisten vallatessa Budapestin perhe pääsee pakenemaan maaseudulle, Balaton-järven rannalla sijaitsevaan taloonsa. Kolmen vuoden kuluttua perheen on jälleen paettava poliittisten vainojen tieltä rajan yli Wieniin, Itävaltaan. - Teos perustuu Budapestissa 1930 syntyneen kirjailijan omaan päiväkirjaan.

BRUCKNER, Karl

Sadako tahtoo elää. Saksankielinen alkuteos Sadako will leben (1961). Suom. Laila Järvinen. Karisto 1963.

Nelivuotias Sadako-tyttö ja 10-vuotias isovelji Shigeo Sasaki viettävät elokuista päivää vuonna 1945 kotikaupungissaan Hiroshimassa. Äiti ja isä ovat töissä. Sota on kestänyt jo pitkään ja lapset ovat nälkäisiä. Heidän pitäisi olla ruokajonossa, mutta koska Sadako alkaa voida huonosti, veli vie heidät puistoon. Se koituukin lasten pelastukseksi, koska samana päivänä amerikkalaiset sotilaat pudottavat kaupunkiin atomipommin, joka tuhoaa suuren osan kaupungista ja se asukkaista. Kuin ihmeen kaupalla Sadako perheineen säilyy - kunnes kymmenen vuoden kuluttua tapahtumasta Sadako sairastuu ja kuolee. Hän ehtii kuitenkin ottaa osaa rauhan kunniaksi järjestettyyn nuorten pyöräkilpailuun. Viimeisinä elinpäivinä hän ryhtyy askartelemaan tuhatta paperista kurkea... Klassikkoteos kertoo Hiroshiman kohtaamasta onnettomuudesta mutta valottaa tapahtumia myös syyllisten näkökulmasta. - Perustuu Sadako Sasakiin tarinaan.

Itävaltalainen Children's Book Prize v. 1961.

NAKAZAWA, Keiji

Hiroshiman poika. Japaninkielinen alkuteos Hadashi no Gen. Suom. Kaija-Leena Ogihara, taitto ja tekstaus Jussi Karjalainen. Jalava 1986.

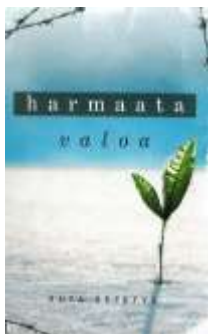
Nakaokan perheen lapsia haukutaan petteureiksi, koska heidän isänsä vastustaa Japanin sotaa. Yksi lapsista lähetetään evakkoon maalle, mutta olot eivät ole siellä paremmat. Lapset kärsivät nälkää ja kokevat väkivaltaa, myös perheen sisällä. Perheen äiti odottaa kuudetta lasta keskellä sotaa. Vanhin veljistä, Koji, liittyy vapaaehtoisena laivastoon, jossa simputus on ankaraa. Samaan aikaan Amerikka valmistelelee atomipommin pudottamista. - Perustuu kirjailijan omiin kokemuksiin. - Ensimmäinen suomeksi julkaistu japanilainen sarjakuva. Sarjakuva alkoi ilmestyä Japanissa alun perin vuonna Japanissa 1973.

OLSSON, Vibeke

Ulrike ja sota. Ruotsinkielinen alkuteos Ulrike och kriget (1975). Suom. Pirkko Talvio. Otava 1976.

Saksalainen Ulrike on 12-vuotias vuonna 1939, kun sota syttyy. Ulrike on kansallissosialisti, hän rakastaa maataan ja kotikaupunkiaan Müncheniä ja luottaa kaikessa Führeriin, johtajaan. Ulrike toimii Bund Deutscher Mädchen -ryhmässä, uskoo kuulemaansa propagandaan ja ilmiintää tuttaviaan. Sotavuosien aikana, toistuvista pommituksista, unettomista öistä, nälästä, kylmyydestä ja perheen vastoinkäymisistä huolimatta Ulrike uskoo Saksan asiaan ja valtakunnan voittoon. Kun sota viimein päättyy, Ulrike on 18-vuotias ja maailman hänen ympärillään on romahtanut. Hän on menettänyt isänsä Stalingradissa, äidin öisessä pommituksessa ja pikkuveljen kansanrintamalla. Rauhan tultua hän luopuu uskostaan, mutta ei saksalaisuutta kohtaan tuntemasta ylpeydestään. - Ruotsalaisen Vibeke Olssonin (s. 1958) esikoisromaani, jonka kirjoittamisen hän aloitti 15-vuotiaana.

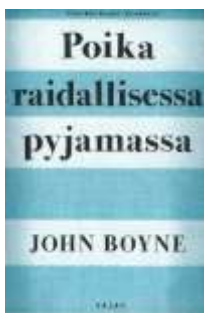
SEPETYS, Ruta

Harmaata valoa. Englanninkielinen alkuteos *Between shades of gray* (2011). Suomentanut Maria Lyytinen. WSOY 2011.

15-vuotias liettualainen Lina ja hänen 10-vuotias pikkuveljensä Jonas karkotetaan äitinsä kanssa kodistaan 14.6.1941 ja pakotetaan raa'asti junaan yötä vasten. Alkaa viikkoja kestävä matka Siperiaan. Elämä työleirillä on raskasta, tärkeintä on pitää läheisten kanssa yhtä ja pysyä hengissä. Lina tallentaa kokemuksiaan piirtämällä voidakseen jonain päivänä kertoa tuhansien karkotettujen tarinan. Yhdysvaltalaisen Ruta Sepetyksen esikoisromaani perustuu tosikertomukseen kirjailijan isosedän perheen vaiheista Baltian neuvostomiehityksen aikana.

4.3 Juutalaislasten ja -nuorten kohtaloita: tarinoita ja tosikertomuksia

Juutalaislasten ja nuorten kohtaloista kertoo John Boynen teos *Poika raidallisessa pyjamassa* (2006). *Kertokaa siitä lapsillenne* (1998) on ruotsalainen, kouluopetukseen tarkoitettu tietoteos holokaustista.

BOYNE, John

Poika raidallisessa pyjamassa. Suom. Laura Beck.

Englanninkielinen alkuteos *The boy in the striped pyjamas. A fable* (2006). Bazar 2008. 2. p. 2008.

Pienen 9-vuotiaan Bruno-pojan naiivista, lapsen näkökulmasta kerrottu tarina juutalaisvainojen ajasta. Brunon natsiupseeri-isä saa komennuksen Berliinistä Auschwitzin (jota Bruno nimittää Aus-vitsiksi) keskitysleirin vartijaksi ja Bruno joutuu muuttamaan leirin lähelle muun perheen kanssa. Yksinäinen Bruno lähtee tutustumaan ympäristöönsä, mutta ei ymmärrä, mitä on tekeillä ja keitä isossa aitauksessa asuvat ihmiset ovat. Bruno ystävystyy vanhemmiltaan salaa pienen juutalaispoika Shmuelin kanssa, ja haluaa auttaa tätä etsimään Shmuelin kadonnutta isää. Shmuel lainaa Brunolle raidallisen pyjaman, jotta tämä ei herättäisi huomiota aidan toisella puolen, ja Bruno pujahtaa aidan ali.

BRUCHFELD, Stéphane

Kertokaa siitä lapsillenne... Kirja juutalaisten joukkotuhosta Euroopassa 1933-1945.

Stéphane Bruchfeld ja Paul A. Levine. Ruotsinkielinen alkuteos *Om detta må ni berätta* (1998). Tukholma, Hallituksen kanslia 1998.

Kirja on julkaistu osana ruotsalaisten Levande historia/Elävä historia -tiedotuskampanjaa. Tarkoituksena on toisen maailmansodan aikana tapahtunut joukkotuho lähtökohtana nostaa esiin kysymykset lähimmäisenrakkaudesta, demokratiasta ja kaikkien ihmisten samanarvoisuudesta. Vuonna 2001 Opetushallitus julkaisi Suomessa jaetun laitoksen, jonka Suomea koskevan luvun kirjoitti Jukka Hartikainen. Järkyttävää kuvamateriaalia.

5. TOTTA JA TARUA: muistelmia ja entisajan lapsuutta

Sotakokemukset on kirjoitettu lukuisiin muistelmiin. Myös historiankirjoitus on pyrkinyt selittämään todellisen sodan vaiheita lapsille. Vuosikymmenten varrella kertojääänet ja näkökulmat ovat kuitenkin muuttuneet. Tässä osiossa on uudempaa historiankirjoitusta ja tarinaa 1940-luvun elämästä. Toisen näkökulman tarjoavat puolestaan pääosin aikuislukijoille suunnatut elämäkerralliset tekstit, jotka kuitenkin tarkastelevat sotaa lapsen silmin

5.1 Suomen historiasta tarinaa ja tietoa

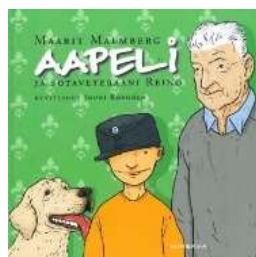
Tässä osiossa on kaksi Lastenkirjainstituutin kirjaston kokoelmista poimittua lapsille ja nuorille suunnattua kirjaa Suomesta 1940-luvulta. Uusimpia pienemmille lapsille sodista kertovia kuvakirjoja edustaa Maarit Malmbergin *Aapeli ja sotaveteraani Reino* (2010).

KUISMA, Juha

Suomen lasten historia. Kuvitus Jussi Kaakinen, teksti Juha Kuisma, Kirsti Manninen. Otava 2005.

Nuoret Jussi ja Anna kulkevat läpi koko Suomen historian vasarakirveskansan ajoilta 2500 eKr aina 2000-luvun Suomeen. Kirjassa kerrotaan tarinoita siitä, mitä Jussin ja Annan ikäisille nuorille on tapahtunut Suomessa historian eri aikoina. Sota-ajasta kerrotaan luvuissa ”Evakkoon” (Talvisota, Karjalan evakot ja ”Suklaata, bitte” (pula-aika ja säännöstelykupongit, Lapin sota).

MALMBERG, Maarit

Aapeli ja sotaveteraani Reino. Kuvittanut Jouni Koponen. Minerva 2010.

Aapelin naapurissa asuu Reino, joka on sotaveteraani ja kotoisin Karjalasta. Hän on ollut mukana Suomen talvi- ja jatkosodassa. Aapeli on kiinnostunut sotajutuista ja kuuntelee Reinon muistoja sota-ajan elämästä. Reino menetti oman kotinsa mutta sai turvattua sen Aapelille.

5.2 Sota-ajan muistelmia: kotimaista kirjallisuutta

Vuosikymmenien varrella eri sukupolvet ovat käsitelleet sotaa muistelmissaan. Nämä tarinat saattavat olla lapsen näkökulmasta kerrottuja, mutta eivät välttämättä ole suunnattu lapsille. Evakkomatkoista ja sotalapsimuistoista kerrotaan kokoomateoksessa *Sotalapsi ei unohda* (2000).

SOTALAPSI EI UNOHDA. Toim. Tarmo Knuutila, Kari Levola. Tammi 2000.

Suomalaisten lasten kuljettaminen Ruotsiin, Tanskaan ja Norjaan 1939-1944 on maailmanhistorian suurin lasten joukkosiirto. Noin 80 000 lasta joutui eroon vanhemmistaan vieraaseen maahan. Sekä lähtö että paluu olivat raskaat. Sodan jälkeen sotalapsista puhuminen oli arka aihe, johon liittyi syyllisyyttä ja häpeää.

Kirja sisältää 17 Suomesta Ruotsiin ja Tanskaan lähetetyn sotalapsen tarinan. Alussa katsaus sotalapsioperaation taustaan, lopussa kronologinen luettelo sotatapahtumista ja lasten siirroista.

6. PUHUTAANKO NYT SODASTA? Allegorioita, kuvakirjoja, satua ja fantasiaa

Pääosa näyttelyn aineistosta on suorasaanaista, realistista kertomakirjallisuutta. Tähän osioon on nostettu muutamia esimerkkejä teoksista, joissa sotaa on käsitelty sadun ja fantasian keinoin.

6.1 Allegorioita

Allegorisuus on tulkinnanvaraista; milloin satujen yleinen hyvä vastaan paha -asetelma muuttuu sodan allegoriaksi? Tähän osioon on poimittu muutamia esimerkkejä allegorioista. Sotavuosien runsas satukirjatuotanto sivusi sotaa vain niukasti. Tove Janssonin ensimmäinen muumikirja *Småtrollen och den stora översvämningen* (1945) on tutkimuksessa luettu sodan jälkeisen ajan allegorioihin. Sodan aikana rintamalla kirjoitettu Yrjö Kokon saturomaani *Pessi ja Illusia* (1944) sai puolestaan kansainvälistäkin menestystä ja tekijä muokkasi siitä myöhemmin vielä erillisen lastenpainoksen. Tuula Kallioniemen *Kulkuripoika ja tuulen tyttö* (2005) kertoo sodasta myoottien ja koivusaarelaisten välillä.

JANSSON, Tove

Småtrollen och den stora översvämningen. Söderström 1945.

Muumipeikko ja Muumimamma etsivät Muumipappaa, joka on lähtenyt hattivattien (hattifnattarna) mukaan. Heidän seuraansa liittyvät matkan varrella Sniff (Nipsu) ja Tulippa (Tulppaana). He kokevat monia vaaroja ja säikähdyksiä ennen kuin koko perhe on onnellisesti yhdessä; sinitukkainen Tulippa jää asumaan punatukkaisen pojan kanssa majakkaan. Matkan varrella he tapaavat vanhan herran, joka on rakentanut vuoren sisälle maailman, jonka lumi on jäätelöä ja kivet marsipaania. He kohtaavat muurahaiskarhun (myrlejonet), purjehtivat hattivattien kanssa myrskyävällä merellä ja pelastavat tulvaan haaksirikkoutuneen kissaperheen. Lopulta marabuherra, auttaa heitä löytämään Muumipapan. - Ilmestynyt suomeksi nimellä *Muumit ja suuri tuhotulva*. Suomentanut Jaakko Anhava. WSOY 1991. - Useita lisäpainoksia, 6. p. 2007.

KALLIONIEMI, Tuula

Kulkuripoika ja tuulen tyttö. Otava 2005.

Alakouluikäinen Tilla asuu perheensä kanssa pienellä Koivusaarella Suomaan kupeessa. Hän tutustuu vähän vanhempaan Harttiin, joka näyttää erilaiselta kuin muut koivusaarelaiset; onhan hän puoliksi myootti. Tilla saa kuulla, että myoottien kanssa ei ole soveliasta olla, mutta iloinen ja reipas Tilla ei siitä välitä. Kun tulee sota myoottit ajavat koivusaarelaiset pois kodeistaan. Tilla pakenee perheensä kanssa mantereelle, Hartti viettää kiertolaisen elämää naapurimaissa ja Suomaassa. Tillan perheen ja muiden koivusaarelaisten elämä evakkona on raskasta, Hartti puolestaan joutuu vielä kerran Rämemaahan ja myoottien vangiksi. Kun nuoret vuosien päästä kohtaavat, on tullut rauhan ja jälleenrakentamisen aika.

KOKKO, Yrjö (1903-1977)

Pessi ja Illusia. Satu. Valokuvat Yrjö Kokko. WSOY 1944.

Eläinlääkäri ja kirjailija Yrjö Kokko avasi sadun maailman myös aikuisille kirjoittamalla keijukaisen ja peikon lyyrisen rakkaustarinan, joka sijoittuu tarkasti kuvattuun luonnon pienoismaailmaan ja jonka taustalla kuuluu sodan kumu. Pessi on metsän peikko, joka herää keväällä talviunestaan. Oikeasti nimen piti olla isänsä mukaan Pessimisti, mutta koska hän jäi kasvultaan pieneksi, lyhennettiin nimikin. Samasta syystä Illusialle aiottu nimi Illusioni lyhennettiin Illusiaksi. Illusia on keijukainen ja asuu sateenkaarella. Nyt se oli karannut sieltä, koska halusi nähdä maailmaa. Illusia pyytää Pessiä näyttämään hänelle, millaista maan päällä on. Kehyskertomuksessa rintamaupseeri kertoo sodasta ja sadun synnystä. - Romaani syntyi sodan aikana rintamalla, kirjailijan omia lapsiaan varten tekemään joululehteen. Kokko kuvitti teoksen ottamallaan luontovalokuvilla. - Käännetty useille kielille: ruotsiksi 1945, tanskaksi 1948, hollanniksi 1949, italiaksi 1964, japaniksi 1975, saksaksi 2000. Mukautettu selkokielelle 2004.

Pessi ja Illusia sai Valtionpalkinnon ja siitä otettiin heti ilmestymisvuonna neljä painosta. 12. p. 1984.

Näyttelyssä mukana

Pessi ja Illusia. Tekijän lyhentämä lastenpainos. Kuvittanut A. Lindeberg. WSOY 1963. - Uusi p. WSOY 2012.

6.2 Kuvakirjoja ja satuja sodasta ja rauhasta: käännettyä kirjallisuutta

Sotaa on käsitelty myös lasten kuvakirjoissa. Kuvituksessa sodan raakuudet ovat usein vain viitteellisesti läsnä, kuten Bernadetten kuvakirjassa *Varenka* (1976). Max Bolligerin *Lasten silta* (1979) on teemaltaan rauhankasvatuksellinen.

Sota-aikana ilmestyneet kotimaiset, sotaa propagoivat kuvakirjat sijaitsevat kohdassa 1.2. Sota kotimaisissa kuvakirjoissa. Kaksi sodasta ja pakolaisuudesta kertovaa kuvakirjaa (Veronica Leo, Ilon Wikland) puolestaan sijaitsevat osiossa 2.1 Kahden kodin välissä. Uudempiä Suomen sota-ajasta kertovia kuvakirjoja edustaa esimerkiksi Maarit Malmbergin teos Aapelista ja sotaveteraani Reinosta (osiossa 5.1 Suomen historiasta tarinaa ja tietoa). Sadun aineksia on käytetty esimerkiksi Leena Laulajaisen teoksessa *Olipa-kerran-maan kukat eli Liisa särkyneen peilin maassa* (1986) (osiossa 3.4 Pienen lapsen näkökulma).

BERNADETTE

Varenka. Venäläisen legendan mukaan kertonut ja kuvittanut Bernadette. Saksankielinen alkuteos Varenka (1971). Suomentanut Anja Ylönen. Lasten keskus 1976.

Leskivaimo Varenka asuu leppoisasti Venäjällä keskellä metsää, pienessä mökissä. Kunnes eräänä päivänä hänen pihalleen tulee ihmisiä, jotka varoittavat lähestyvistä sodasta. Varenka jää mökkiinsä auttamaan muita ja rukoilee Jumalalta korkeaa muuria suojaksi mökkinsä ympärille. Sitten alkaa sataa lunta. Ohi kulkevat vihollista etsivät sotilaat eivät näe lumen peitossa olevaa mökkiä.

BOLLIGER, Max

Lasten silta. Kuv. Štěpán Zavrel, suom. Anja Ylönen. Saksankielinen alkuteos Die Kinderbrücke (1979). Lasten keskus 1982.

Joen eri puolilla asuu talonpoika perheineen. Talonpojat ja heidän vaimonsa kadehtivat toisiaan, mutta heidän lapsensa ystäväystyvät ja hyppelevät tapaamaan toisiaan joessa olevia kiviä myöten, Kun vesi nousee, lasten silta jää veden alle, mutta vanhemmat sopivat riitansa ja rakentavat kunnan sillan talolta toiselle.

6.3 Fantasiaa ja vaihtoehtohistoriaa

Kirjallisuudessa on mahdollista yhdistellä oikeita sotia ja fantasiaa, tai luoda vaihtoehtoista historiaa. Sari Peltoniemen teoksessa siirrytään vaihtoehtoiseen menneisyyteen.

PELTONIEMI, Sari

Suomu. Tammi 2007. Kannen kuva Sari Airola.

Oona raivostuu uimarannalla kavereilleen ja lähtee uimaan pidemmälle kuin on tarkoitus. Kesken uintimatkan hän tuntee kivun pakarassaan, ja seuraavaksi hän huomaa olevansa vastarannalla mutta kymmeniä vuosia aikaisemmassa ajassa kuin pitäisi: ei vuoden 2005 Tampereella vaan vuodessa 1947. Suomi on hävinnyt sodan Ruotsia vastaan ja venäläinen Ugovien mahtisuku pitää valtaa. Kyläläiset auttavat Oonaa ja kertovat liskoista, joiden suomu oli haavan aiheuttanut! Omena pääsee selville julmuuksista, joita kylän väki on saanut kestää, mm. lapsista jotka on muutettu maahisiksi imemällä heidän kaulastaan verta.
- Teoksen jatko-osa *Hämärän renki* (2009).

LÄHTEET

Heikkilä-Halttunen, Päivi, Lasten- ja nuortenkirjallisuuden kehitys. - Suomen kirjallisuushistoria 3: Rintamakirjeistä tietoverkkoihin. Toimittanut Pertti Lassila. Suomalaisen kirjallisuuden seura 1999.

Heikkilä-Halttunen, Päivi, 1940- ja 1950-luvun klassikot. - Pieni suuri maailma: suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia. Tammi 2003.

Loivamaa, Ismo, Kotimaisia nuortenklassikoita. 3. Avain 2011.

Niemi, Heli: Katsaus venäläisen nuorisokirjallisuuden suomennoksiin. - Matkalippuja tähtiin : venäläinen lasten- ja nuortenkirjallisuus ja sen suomennokset. Toim. Riitta Kuivasmäki. Suomen nuorisokirjallisuuden instituutti 1993.

Orlov, Janina, Suomenruotsalainen lastenkirjallisuus 1900-luvun alussa. - Pieni suuri maailma: suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia. Tammi 2003.

Rajalin, Marita, Me ja muut - sodassa ja sovussa. - Kirjaseikkailu: lasten- ja nuortenkirjallisuuden opas. Toimittanut Tuula Korolainen. Tammi 2001.

Rajalin, Marita, Poikien ja tyttöjen sota (esipuhe). - Poikien ja tyttöjen sota: suomalaista lasten- ja nuortenkirjallisuutta vuosilta 1939-1945 (näyttelyluettelo). Suomen Nuorisokirjallisuuden Instituutti 1994.

Rajalin, Marita, Sodan jälkiä. - Pieni suuri maailma: suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia. Tammi 2003.

Tepora, Tuomas, Poikien sota: toisen maailmansodan aikaiset poikien sotakirjat siirtymän kuvauksena. - Historiallinen aikakauskirja nro 105, 2/2007.

Tepora, Tuomas, Pyyteettömyyden palkka on elämä: toisen maailmansodan nuortenkirjallisuus. - Kirjoitettu nuoruus: aikalaistulkintoja 1900-luvun alkupuolen nuoruudesta. Toimittanut Ilona Kemppainen, Kirsti Salmi-Niklander & Saara Tuomaala. Nuorisotutkimusseura 2011.